

Kjærlighetens maskerade

Fornuft og følelser i forhandlinger om ekteskap på 1700-tallet

Kari Telste

Institutt for kulturstudier,

Universitetet i Oslo

E-post: kari.telste@iks.uio.no

Abstract:

The theme of this article is love and reason in marriage negotiations in the 18th century. The relationship between love and reason is a recurrent problem in law and legal practice, as well as in comedies written by the Danish-Norwegian jurist, judge and playwright Ludvig Holberg. On the basis of these sources it is possible to outline how love was represented in the 18th century, and how a reordering of the relationship between love and reason transformed sexual and gender relations.

Ideally, the making of marriage was guided by reason, not love. Therefore parents had to consent to marriage, taking economic and social factors into consideration. This does not mean that love and reason were thought in opposition to each other. Rather, a happy and harmonious marriage rested on rational considerations as well as mutual feelings. The idea was that a couple of the same economic and social standing, and with the right virtues and qualities would develop love in marriage. Irrational and impulsive emotions were seen as a dangerous force that could threaten order within the family, as well as the social order.

In practice, however, it was not easy to find a harmonious balance between the authority of parents and the freedom of young people. Was it legitimate for parents to force their children to marry a spouse of their choice? Was a daughter free to enter into a sexual relation before her parents had consented to marriage? At the beginning of the 18th century even a secret promise of marriage obliged a man to marry, but during this century the harmonious balance between love and reason shifted. New legal rules and romantic ideals questioned previous ideals of love as lasting and constant, a duty to be fulfilled. Even if parents continued to trust in reason, mutual emotions were assigned greater importance. These ideals made it more legitimate for men to pursue their inclinations, while women had to watch out so as not to be betrayed by their emotions and lead astray by promises.

I Ludvig Holbergs komedie *Maskerade* som første gang ble oppført i 1724, går den unge Leander og hans tjener Henrik på maskerade for å danse med "de smukke piger".¹ Men så forelsker Leander seg i en "maske". Kjærligheten rammet altså blindt,

og forelskelsen ble ikke mindre da han fikk se piken bak masken. De ble enige om å gi hverandre sine ringer. Komedien forteller om kjærlighet ved første blick og en impulsiv forlovelse, men den handler også om tvangsekteskap. Problemet var at både

Nøkkelord:

kjærlighet
seksualitet
ekteskap

Leander og Leonora – som piken het – for lengst var lovet bort av sine foreldre. Riktignok hadde ingen av dem møtt sin tilkommende ennå. Det skulle skje dagen etter maskeraden, og bryllup skulle feires i nærmeste framtid.

Maskeraden snudde alle bryllupsplaner på hodet. Leander og Leonora måtte sukkende tilstå for hver sin far at en annen hadde inntatt deres hjerte, og at de heller ville dø enn å gifte seg med den fedrene hadde valgt. Oppstandelsen var stor i begge familier, og de to fedrene ga seg beskjemmet i vei for å møte hverandre. Litt lettere ble det da det viste seg at begge var havnet i samme situasjon. Men hvordan skulle de få de unge til å ta til fornuften? Var tvang det rette? I siste øyeblikk ble det ryddet opp i alle forviklinger. Det som tilskuerne hadde visst hele tiden ble avslørt. Leonora og Leander skulle ha hatt hverandre helt fra begynnelsen. Alt endte lykkelig, de unge falt i hverandres armer og fedrene kunne puste lettet ut.

I *Maskerade*, som i mange andre av sine komedier, stiller Holberg fornuft og følelser – gamle steile fedre og unge forelskede mennesker – opp mot hverandre (Klem 1987). Men var det alltid slik at foreldrene representerte fornuften? I komediene harselerer Holberg over foreldre som ville tvinge sine barn til ekteskap, og avslører hvordan de satte egne interesser, egen forfengelighet og prestisje, eller økonomisk grådighet høyere enn sine barns lykke og velferd.² Komediene er fiksjon, men dramatiserer likevel valg, konflikter og situasjoner som tilskuerne kunne kjenne seg igjen i.

Konflikter om giftermål utspilte seg ikke bare i fantasiens verden, men også i rettssaker. Lov og rettspraksis tegner opp 1700-tallets idealer for hvordan ekteskap skulle inngås, og det var slike idealer som ble satt på prøve i en rettssak. I møtet mellom lov og praksis, mellom idealer og hver-

dagslivets erfaringer ble kjærlighet og ekteskap fortolket og gitt mening.

Jeg har tatt utgangspunkt i komedien *Maskerade* fordi Ludvig Holberg (1684–1754) også var jurist. Han skrev en lærebok i naturrett som ble brukt i jusstudiet ved Københavns Universitet på 1700-tallet (Neiiendam & Tamm 1984). Boka hadde derfor stor innflytelse på rettstenkningen i Danmark-Norge. Som jurist satt Holberg dessuten som dommer i tamperetten eller konsistorialretten i København (ibid.). Denne domstolen som var knyttet til de regionale domkapitlene, var en delvis geistlig rettsinstans som inntil 1797 behandlet ekteskapskonflikter (Johansen 1991, 2001). I 1723 da Holberg skrev *Maskerade*, ble domstolen – i København så vel som i Christiania og andre steder – konfrontert med en jevn strøm av kvinner som klaget over at de var besvangret under ekteskapsløfte og ville ha kjæresten til å holde sitt løfte (Johansen 1991, Telste 2000). Både brutt ekteskapsløfte og konflikter mellom foreldre og barn var altså noe Holberg må ha støtt på i virkelighetens rettssaker.

Holbergs komedier dramatiserer ulike tema som kan gjenfinnes i lov, rettstenkning og rettspraksis på 1700-tallet. Dette er kilder der fornuft og følelser ble problematisert, og jeg vil bruke dem som innfallsvinkel til å forstå hvordan sosiale relasjoner, kjønnsrelasjoner og forholdet mellom foreldre og barn var tenkt ordnet. I løpet av 1700-tallet ble forholdet mellom fornuft og følelser omformet, og jeg vil særlig vise hvordan denne omformingen medvirket til en omfortolkning av mannlig og kvinnelig seksualitet.

Kampen mellom fornuft og følelser
Ekteskapsordinansen av 1589 – vår første protestantiske ekteskapslov – og senere Christian 5.'s Norske Lov av 1687 inn-

skjerpet at hemmelig forlovelse uten foreldrenes samtykke ikke måtte inngås.³ Kravet om foreldrenes samtykke var begrunnet i det fjerde bud og den plikten barn hadde til å lyde sine foreldre. Det grunnleggende spørsmålet Holberg reiser i *Maskerade* er om Leander og Leonora kan sette seg ut over plikten til å lyde sine foreldre og i tilfelle under hvilke omstendigheter. Det er ulydigheten som dramatiseres; fortvilelsen over å volde sine foreldre sorg, samtidig som det er utenkelig å oppgi kjærligheten: "Mit Hjerte har ballanceret længe mellem Fornuft og Kjærlighed; men Kjærlighed har vundet Sejr", utbryter Leonora. "Ak ulyksalig var den Tid, jeg fik den unge Person at see, hvis Skjønhed har saaledes betaget mit Hjerte, at jeg ikke er mægtig meer til at bruge min Fornuft".

Kjærligheten framstilles her som en kamp mellom fornuft og følelser. Blendet av ytre skjønnhet og overmannet av følelser blir fornuften satt ut av kraft. Det var nettopp forlovelser inngått i "blind kærlighed og ungdommelig frembrusen" teologen Niels Hemmingsen, som antas å stå bak utformingen av ekteskapsordinansen, advarte mot. Foreldre måtte danne en fornuftig motvekt mot den tilstand av "Kjærligheds Forvirring" som forelskede mennesker var i. Fornuften måtte tas med på råd i en sak av så stor betydning: "følelserne skal ikke råde uden fornuften" (Hemmingsen 1572:43). Forledet av impulsive følelser kunne unge mennesker komme til å velge en som var "helt forskjellig med hensyn til skikke, slægt, formue og tro" og følgelig ikke deres "slægt, [deres] rang og stand og gerning værdig" (ibid.:42ff, 89ff).

Jevnbyrdighet var en grunnleggende forutsetning for ekteskap i rettstenkning så vel som i folkekultur. Forbindelser på tvers av standsskiller ble sett som høyst upass-

ende, nærmest uanstendig. I det fornuftsbaserte valget veide hensynet til å sikre og overføre verdier fra en generasjon til den neste tyngre enn individuelle følelser og ønsker. For foreldre var det viktig å inngå fordelaktige allianser som kunne bekrefte og vedlikeholde makt, status og sosial posisjon (Sogner 2003:122ff). Ekteskapet angikk "den heele Familie" og det var "høyt Magt paaliggende" for en far at "ingen Sviger-Søn eller Sviger-Dotter imod hans Villie bindes ham paa Ærmerne" (Holberg 1751:278, 273). Impulsive følelser var en farlig kraft som kunne sette myndighetsforholdet mellom foreldre og barn, og den sosiale og hierarkiske orden i samfunnet på spill.

I en advarsel til den forelskede Leander lar Holberg tjeneren Henrik peke på konsekvensene av å gå bak foreldrenes rygg: "naar man forlover sig selv og ikke bruger Forældre til Commisionairer; da kand man gjøre Forlovelse, Bryllup og Introduction til Barsel i en Haandvending". Før han visste ordet av det var han bundet av et valg som senere kunne vise seg å være feil. For kvinner kunne det bli enda mer skjebnesvangert å la følelsene ta overhånd. Det var nemlig ikke alle menn som hadde bryllup i tankene. "Enfoldige" jomfruer kunne fort bli overlistet med "svig eller løgn" og bli lokket til sengs med "søde ord og løfter" (Hemmingsen 1572:42-93,112). Holberg hadde nok som dommer merket seg at mange av kvinnene som kom i konsistorialretten og klaget over løftebrudd, bare hadde et hemmelig løfte å støtte seg til. Når de i tillegg var blitt besvangret under ekteskapsløfte bekreftet de på sett og vis hvor galt det kunne gå, når foreldrene ikke var blitt tatt med på råd.

Ut fra denne tankegangen kunne derfor fedrene i *Maskerade* ha god grunn til å protestere. Ledet av impulsive følelser ville

deres barn bryte en inngått avtale for å gifte seg med en foreldre ikke ante noe om. Samtidig avslører Holberg at fedrene selv har brutt mot en grunnleggende betingelse i ekteskapslovene, nemlig at samtykket til ekteskap skulle være *fritt* og ”hvile på fri vurdering og en fri vilje”. De hadde ikke rett til å tvinge eller lokke sine barn til å love ”hvad vedkommende er imod i sit hjerte” (Hemmingsen 1572:43, 91). Dette er en betingelse som også var understreket i loven: ”Hvo Hustrue vil have, bede hende af Forældre, eller rette Værge; Dog med hendis Ja og Villie”.⁴ *Maskerade* illustrerer dermed et dilemma i rettstenkningen i århundrene etter reformasjonen: hvordan finne en balanse mellom foreldrenes myndighet og de unges – og særlig døtrenes – frihet?

De unges frihet – foreldrenes myndighet

Det var i spenningsfeltet mellom de unges frihet til å velge og foreldrenes samtykke at det kunne oppstå strid mellom foreldre og barn. Det var relativt sjelden at slike konflikter havnet i retten. Dette kan på en side tolkes som uttrykk for at foreldre flest ga sitt samtykke. På en annen side kan det like gjerne være uttrykk for at det var så selvsagt at foreldrene rådet for giftermål at de unge sjelden våget å opponere ”selv om hjertets stemme sa noe annet” (Visted og Stigum 1951:323). Kan hende brukte foreldre mer eller mindre direkte press – ja kanskje til og med tvang – for å gifte bort sine barn.

De få giftermålskonfliktene som finnes går vanligvis på at foreldrene ikke ville godta det valget en datter eller sønn hadde gjort og ville forby et giftermål de mente var upassende (Telste 2000:86ff). Slike konflikter fantes først og fremst blant kondisjonerte eller blant velstående bønder. De underbygger dermed en antakelse om at jo større rikdom og mer eiendom som var

inne i bildet, jo viktigere ble det for foreldrene å ha et ord med i laget (Visted og Stigum 1951:323, Hodne et al 1985:43). En undersøkelse av løftebruddsaker i konsistorialrettene i Norge på 1600- og 1700-tallet viser at foreldre i høyere sosiale lag gjerne var involvert i avtaler om ekteskap. Foreldre i allmuen spilte en mer underordnet rolle, og de unge ser ofte ut til å ha inngått avtaler seg i mellom uten foreldrenes samtykke eller vitner (Johansen 1991). Dette er et mønster som gjenfinnes i vesteuropeisk historie. På ett ytterpunkt av den sosiale skalaen har allianseekteskap vært vanlige og på det andre mer impulsive forbindelser (Gottlieb 1993:14). Nå vil ikke det si det samme som at ungdom i allmuen vanligvis lot følelsene løpe av med seg. Illegitimiteten var relativt lav på 1700-tallet og begynte først å stige mot slutten av dette hundreåret (Sogner 2003:50ff). De fleste må ha vært fornuftige nok til å vente med å stifte familie til de hadde sikret seg et levebrød.

Nå var det ikke slik at foreldrene alltid fikk siste ord i en giftermålskonflikt. Etter loven måtte de ha en rimelig grunn for å hindre et uønsket ekteskap.⁵ Det argumentet som går igjen, er at foreldrene mente at den utvalgte ikke var et passende parti. Da den unge Peter Møller ville gifte seg med Karen Pusternikkel i 1737, påsto hans far, major Møller, at Karen ikke var god nok for hans sønn. Etter rettens mening var ikke dette holdbart: ”Mademoiselle Karen Nilsdaatter Pusternikkel er avlet af gode skikkelige folck”. Det viste seg dessuten at majoren ikke lenger hadde myndighet til å nekte sin sønn å gifte seg. Sønnen var gammel nok til selv å bestemme, og hadde dessuten flyttet hjemmefra: ”Monsieur Peder Møller som paa nogen tid ikke har været udi sin Faders huus eller tjeneste og altsaa er extra patriam potestatem”.⁶ Voksne

og selvstendige sønner hadde altså frihet til å gifte seg uten foreldrenes samtykke.

Dette bekreftes av den rettslærde Holberg som skriver at en sønn som var kommet til skjels år og alder og hadde forlatt sin fars hus, ikke lenger var "hans Regimente undergiven". Selv om han fortsatt pliktet å vise sin far sønnlig ærbødighet, var ikke denne plikten tilstrekkelig til å gjøre "saadan vigtig Contract til intet" dersom han hadde gått bort og forlovet seg før faren hadde gitt sitt samtykke (Holberg 1751:273). I slike tilfelle kunne ikke fedre gjøre stort annet enn å refse sine sønner for ulydighet. Annerledes var det trolig om sønnen fortsatt oppholdt seg i sin fars hus og ble forsørget av ham.

Hva så med døtre? Deres handlefrihet ble satt på spissen da kjøpmansdatteren Edle Paulsen fra Kragerø i 1778 gikk bak sin fars rygg og forlovet seg med kjøpmann Ditlef Høg. Gang på gang hadde hun "paa en ganske sømmelig Maade" og til slutt "end og med grædende Taarer" bønnfalt faren om samtykke.⁷ Men faren forble upåvirket av bønnen og tårer, og ville forby ekteskapet. I et rettsinnlegg ga han uttrykk for at Høg bare var ute etter pengene hennes, og han verken kunne eller ville samtykke til et ekteskap "som etter all anseelse maatte faae et u-lyksalig udfald for hans Datter". Dessuten, mente han, var hun altfor ung og uerfaren til å gifte seg: "hun ligesaa lidt kand viide at dirigere hendes egen Persohn, som forstaae at bære vedbørlig omsorg for en Familie, eller at føre den rette Bestyrelse i et Huus". Uten tvil ville hun derfor "blive sig selv og en Mand til Byrde".⁸ Han tenkte altså bare på sin unge datters beste. Det var ikke bare Høgs eventuelle fordekte økonomiske motiver å ta hensyn til, men også datterens manglende dannelse for å bli en likeverdige hustru for en kjøpmann.

Etter å ha overveid hans innvendinger, fant retten at han verken hadde "skjellige eller lovlige" grunner til å motsette seg forbindelsen. Selv om datteren hadde opptrådt egenrådig, var det likevel han som hadde vært urimelig da han nektet å samtykke. Det var nemlig ikke noe å utsette på Edles valg. Kjøpmann Høg var en skikkelig og formuende mann, og var følgelig et godt og passende parti. Hun hadde dessuten forlovet seg frivillig og uten tvang.⁹ Myndighetsalderen for ekteskap for kvinner var seksten år, så hun var akkurat gammel nok.¹⁰ Men en ugift kvinne var likevel ikke myndig i den forstand at hun selv kunne råde for giftermål. Etter loven var hun først underordnet sin far, deretter sin mann. Ved ekteskap ble plikten til å beskytte – verge – kvinnen overført fra far til ektemann.¹¹ Faren kunne med støtte i loven gjøre en datter arveløs om hun giftet seg mot hans vilje.¹² I hvilken grad fedre gikk til et slikt skritt er lite utforsket, men det finnes spor av at Edles far nettopp truet med dette. Hun ville "forspille den faderlige Godhed, Jeg ellers Kunde have tiltænkt hende".¹³

Kvinnens frivillige samtykke kan likevel ha vært illusorisk. Bare en sjelden gang får vi innblikk i at foreldre gjorde sin innflytelse gjeldende og kanskje også presset sine døtre. I november 1776 kom seigneur Peter Voigt Pay fra Bragerne til "Sr Abraham Borches Huus" på Jevnaker for å fri til hans datter Karen Tanke Anker Borch. Etter at han gang på gang hadde bedt både foreldrene og datteren om å akseptere hans frieri, ble det samme dag og i vitners nærvær inngått forlovelse mellom jomfru Karen Borch og kjøpmann Pay.¹⁴ Inntrykket er at Karen nølte lenge før hun gikk med på forlovelsen og bare motvillig ga ham sitt ja.

Hva kunne Karen Borch ha gjort for å unngå å forlove seg med en mann hun helst ikke ville ha? Den rettslærde Holberg un-

derstreker at en datter ikke uten videre kunne motsette seg sin fars vilje. Men hvis hun var uenig i hans valg, måtte hun overbevise ham om at den mannen han hadde valgt hadde ”de Feil og Udyder, som vil gjøre hende stedse ulykkelig, ja bringe hende til Fortvivlelse” (Holberg 1751:137). I komediene var det likevel langt fra slik at fortvilede døtre overbeviste sin far om at mannen han sette seg ut hadde feil og udyder. Selv om komediene tydelig stiller fedrenes feilgrep til skue, våger likevel ikke de forelskede Leonoraskikkelsene åpent å opponere. Isteden er det tjenestefolkene Henrik og Pernille som må gripe inn for å overliste fedrene, slik at de unge elskende får hverandre til slutt.

Kjærlighet og begjær

Det rettslige temaet ”besvangrelse under ekteskapsløfte” indikerer at mange unge impulsivt ga etter for sine følelser før foreldrene samtykket til ekteskap. Kanskje var det en siste utvei når foreldrene satte seg mot ekteskap? Hva kunne vel være mer overbevisende for å få dem til å samtykke? Da Elisabeth Heide i 1735 ville gifte seg med korporalen Hans Halvorsen, nektet hennes foreldre å samtykke til tross for at hun skulle ha barn. Det virker altså ikke som om svangerskapet gjorde dem mer velvillig stemt. For å få sin korporal valgte Elisabet en spesiell vri. Hun stevnet ham for retten, og forlangte at han måtte holde sitt løfte.¹⁵ Hans møtte i retten og innrømmet gladelig at han hadde bedt om å få henne til ekte og ”under ægteschabs løfte besvangret” henne. Han var ikke den eneste mannen som var påfallende ivrig etter å holde sitt løfte, og nærmest oppfordret retten til å dømme ham: Han ville være tilfreds med å fullbyrde ekteskap ”om denne Ræt dertil finder ham Schyldig”, sa han, og fikk også sitt ønske oppfylt og ble dømt til å gifte seg.

Det passet seg nok ikke for komedienes unge forelskede å sette foreldrene ut av spill på samme måte. En sjelden gang antydes det likevel som et alternativ for å overbevise vrangvillige fedre: ”Jomfruen maa sige, at hun laver til Barsel med Leander”, tenkte tjeneren Henrik i komedien *Pernilles korte Frøijkenstand*. Han forkastet straks tanken: ”Nej det er og Lapperie, det er kun Galgenfrist”. Det var likevel en utvei Holberg uttrykte forståelse for i sine rettslærde skrifter. Det var ille om en far forbød sin datter å gifte seg, og han pekte på at det fantes lover som ”undskyldte de Døttre, der af den Aarsag forfalde til en løsagtig Gierning” (Holberg 1751:273).

Temaet besvangrelse under ekteskapsløfte indikerer at unge og ugifte kvinner hadde kapasitet til å gi seg selv og inngå forbindelser, samtidig som de ideelt sett skulle lyde foreldrenes vilje. Historikeren Nathalie Zemon Davis har tolket dette som spor av kvinners autonomi. Siden de snudde om på den kulturelle formuleringen og ga seg selv i ekteskap før foreldrene ga dem bort, understreket de at de hadde eiendomsrett til sin egen kropp (Davis 1986:61). Eiendomsretten til kvinnens kropp var ellers et problematisk felt i den politiske tenkningen som lå til grunn for ekteskapsretten etter reformasjonen. Statsviteren Carol Pateman har påpekt at kvinner ble sett som naturlig underordnet menn, men ingen kunne tvinge dem til å oppgi sin frihet uten etter eget samtykke (Pateman 1988:23). Dette paradokset har nedfelt seg i loven, når den understreker at en datter var under sin fars vergemål, men samtidig frivillig måtte samtykke til ekteskap. Siden ekteskapskontrakten var den eneste kontrakten kvinnen kunne – og måtte – slutte, kan det virke som om hun faktisk var fri til å råde over sin egen kropp, og gi en mann ”sin ja og vilje”.

Rettslig kom denne friheten til uttrykk ved at kvinner som var blitt gravide i tillit til et ekteskapsløfte, ikke ble fordømt av retten. Forutsatt at kvinnen tidligere hadde hatt et godt rykte, ble ansvaret snarere lagt på mannen som hadde sviktet henne. Som vi skal se nedenfor var dette en rettsoppfatning som ble radikalt endret i 1730-årene, men fram til da var protestantisk rettstenkning fortsatt påvirket av tanken fra katolsk tid om at ekteskapsløftet stiftet en forpliktende pakt som var blitt fullbyrdet gjennom seksuell handling (Johansen 1991). Ord og handling skapte et hellig bånd som ikke uten videre kunne brytes (Telste 2000:191ff). Det hellige båndet sto på sett og vis over foreldrenes samtykke, og førte til at hemmelige løfter – om enn ikke godtatt etter loven – likevel var rettslig gyldige.

Den nære sammenhengen mellom løftet og seksualitet kunne likevel bli farlig. Det var nemlig ikke et hvilket som helst begjær som skulle realiseres gjennom løftet: Den lidenskapelige kjærligheten – ”den fordærvede Naturs begjær” – hadde ingenting å gjøre med ”hæderlige ægtefællers begjær”. Lidenskap og utemmet begjær stred både mot Guds og menneskenes orden (Hemmingsen 1572:20-21). Kvinner som klaget over løftebrudd nevnte heller aldri begjær med ett ord. For dem var løftet en kontrakt der lidenskap tilsynelatende ikke hadde noen plass, selv ikke i en hemmelig forlovelse. Tvert imot framhevet de at de hadde gitt seg hen i dydig forventning om ekteskapselig kjærlighet.

Ekteskapsløftet var nøkkelen som forvandlet kroppslig begjær til hederlig kjærlighet. Løftet var en stilltiende ”kjærlighetsforståelse” der kvinnen ga sin kropp som svar på mannens ord. Samleiet kunne derfor i seg selv tolkes som forpliktende uttrykk for et løfte. Men en kjærlighet som var fullbyrdet, kunne også peke mot liden-

skap og begjær. Derfor ble det også så viktig for en sveket kvinne å kunne støtte seg til ekteskapsløftet. Dersom det skulle vise seg at hun hadde gitt seg hen *uten* løfte, hadde hun latt seg lede av sitt syndige og fordervede begjær, og kunne defineres som løsaktig og lettferdig.

Sammenhengen mellom løftet og seksualitet ble også farlig på en annen måte. En forlovelse kunne tolkes som en intim kjærlighetsforbindelse, og en brutt forlovelse gjorde kvinnen seksuelt tvetydig. Et løfte som en gang var gitt, kunne derfor ikke tas tilbake uten at det samtidig ble stilt spørsmål ved kvinnens ære. Rykter ville komme i omløp, og folk kunne tolke bruddet som tegn på at hun ikke holdt mål (Telste 2000:128-129). Var hun ikke så skikkelig og dydig som hennes forlovede hadde trodd? Var hun ikke dyktig og flittig nok til å bli en god hustru? Var hun ikke av like god stand som ham? Slike rykter kunne sette hennes framtidige sjanser på ekteskapsmarkedet på spill.

Løftebruddet som ærekrenkende er tema for den velkjente rettsscenen i *Maskerade*, der Henrik dramatiserer de rettslige konsekvensene av å bryte en ekteskapsavtale. Det ville hjelpe lite for Leander å komme i retten og si at ettersom han ”ikke har seet hende, langt mindre har rørt hende, saa blir hun lige god som tilforn”. Dette kunne retten avfeie med: ”en Jomfrue, som man først utvungen har begjæret, og siden uden Aarsag slaar op med, kommer derudover i alle folkes Munde”. Saken ville neppe bli bedre om han forsikret at han ”slaar ikke op med hende af Modvillighed” og skyldte på at ”en anden stærkere Kjærlighed har betaget ham saaledes, at han ikke kan holde sit Løfte”. Retten ville møte dette med en overbærende latter, og dømme ham til å gifte seg innen seks uker.

Henrik hadde nok rett i at det ville gå slik. Fram til 1730-årene ble menn som hadde brutt sitt ekteskapsløfte nærmest rutinemessig dømt til å inngå ekteskap. Det var nytteløst å komme i retten å si at "hans hue og sinn" hadde endret seg.¹⁶ Idealet var at en mann er mann og et ord er et ord, og endrede følelser var ingen grunn for å bryte en forlovelse. En mann som åpent sa at han hadde endret "hiertelag", ville samtidig avsløre seg selv som "vegelsindig" eller ustadig.¹⁷ Når valget engang var gjort, kunne det ikke gjøres om. Da var det mer redelig og mandig å fornekte og overvinne følelsesmessige svingninger og sinnsendringer.

På samme måte som i virkelighetens rettsaker ble altså Leander bundet av ekteskapsavtalen. "Hvad vil alt dette sige?" undret han. "Aldeles intet", svarte den allvitende Henrik. Som Holberg vel visste ut fra sin erfaring som dommer i tilsvarende saker, var ikke en dom ensbetydende med at mannen *måtte* gifte seg. Et alternativ var å betale oppreisning for krenkelse. Oppreisningen var tegn på at han ikke brøt sitt løfte fordi han hadde noe å utsette på kvinnen. Dommen ville gi ham seks uker til å tenke over hva han skulle gjøre. Når Leander hadde sittet en stund og "cuculuret", mente Henrik, ville han nok likevel adlyde sine foreldre: "Dersom nu Herren er ingen Liebhaber af Omsvøb, saa kand han holde Bryllup uden disse foregaaende Hocuspocus".

Til de unges eget beste?

Komedien *Maskerade* tematiserer spørsmålet om fedrene handlet til de unges beste. Både Leander og Leonara bønnfalt fedrene om å vise forståelse, og ikke tvinge dem til å elske mot sin vilje. "Jeg har aldrig været for at tvinge Børn", sa Leonoras far som inntil da hadde vært en liberal mann, men nå så han ingen annen utvei enn å bruke

"den Makt og Myndighed som Gud og Naturen har givet forældre". Etter hvert som de to fedrene diskuterte saken, blir det tydelig at de ikke *bare* hadde sine barns interesser for øyet: "Er det ikke noget som angaar min Velfærd og Ære", spør Leonoras far seg selv: "Her staar mig for Øjnene min Datters Velfærd, min egen Reputation, og den Sorg, min Kone vil tage herudover, thj hun fornemmelig smiddet dette Parti". Ekteskapsavtalen var når alt kom til alt kommet i stand fordi Leonora var arving til en stor formue.

I denne scenen dramatiserer Holberg hva som sto på spill for foreldrene når en ekteskapsavtale gikk i vasken. I høyere sosiale lag var store formuer involvert ved inngåelse av ekteskap. Kvinner var viktige brikker for å bringe nye forbindelser inn i slektskretsen, og dette var forbindelser som kunne utnyttes til fordel for familieformuen (Bull 1998:121-122). Desto mer vanærende var det om en ung kvinne trosset familiens strategier og rømte med sin elskede, slik Holberg også lar Leonora og Leander gjøre (ibid.). De unges ulydighet satte både familiens gode rykte og den prestisje som var involvert i en fordelaktig allianse, på spill.

Betraktningene rundt familiens ære illustrerer dessuten at mor og far ikke hadde investert helt det samme i den vellykkede ekteskapsavtalen. Fra andre kulturer vet vi at mødre kan spille en avgjørende rolle i innledende forhandlinger om ekteskap. De skjeler til økonomiske og materielle fordeler ved alliansen, og er altså opptatt av å "smi" et godt parti. Mødre har en viktig rolle innledningsvis fordi de har større mulighet til å ta uformell kontakt og trekke seg tilbake uten ydmykende avslag. Når far først kommer på banen, er hans ære involvert (Bourdieu 1977:58ff). En avtale kunne derfor ikke heves uten at det samtidig ble reist spørsmål ved hele familiens

ære. En far som lot sine barn råde seg selv, kunne neppe regnes som pålitelig i eventuelle framtidige forhandlinger om ekteskap.

Fedre som støttet seg på sin makt og myndighet, var derfor tilsynelatende i sin fulle rett. I sine rettslærde skrifter understreker Holberg at barn har plikt etter Guds og naturens lov til å lyde sine foreldre (Holberg 1751:278, 273). Et slikt synspunkt er i tråd med forklaringene til det fjerde bud som påla barn "ære, tjene, adlyde og agte" sine foreldre. Men foreldrene måtte til gjengjeld elske sine barn og "søge deres timelige og evige Velferd" (Pontoppidan 1750). Det dilemmaet Holberg stiller tilskueren overfor er om fedrene var mest opptatt av egne fordeler eller sine barns velferd. Men var tvang en legitim vei ut av det uføret de var kommet i?

Tvang stred mot det frie samtykket som var fastlagt i lov og rettstenkning. Den rettslærde Holberg peker på at tvangsekteskap var Gud ubehagelig: "thi GUD har ingen Behag udi Ægteskab, som sigter til at bygge paa Helvede" (Holberg 1751:137). Et ungt menneske hadde derfor rett til å vegre seg for å "binde sig til Ægtefælle som dets Sind ikke falder til", for: "det er vanskeligt at elske efter Ordre". De kunne ikke tvinges til å holde et løfte som faren "alleene af Haardnakkenhed" ville fullbyrde (ibid.:278-279). Leonoras far fikk snart erfare at hans "hårdnakkenhet" straffet seg – eller han trodde i alle fall det. Tjenestejenta Pernille kom med en seddel der det sto at Leonora var blitt så ulykkelig at hun hadde styrtet seg i brønnen og druknet: "Min Herre!", skrev Pernille, "I kan lære af denne Historie, hvor højlig Forældre synde, der vil tvinge deres Børn at gifte sig mod deres Villie". Knust av sorg og selvbebreidelse måtte han innse sitt feilgrep: "Det skal hede, at vi stræbe for vore Børns Velfærd, og dog søge vi alleene vor egen Fordeel".

Leonoras far ble dermed talerør for den rettslærde Holberg. Komediene avslører at det er fedrene som opptrer ufornuftig, mens de forelskede døtrene paradoksalt nok gjør svært så fornuftige valg. Et eksempel er komedien *Den Stundesløse* hvor faren absolutt ville at Leonora skulle gifte seg med en bokholder som kunne gå ham til hånd i forretningene. Det viste seg snart at Leonoras kjærlighet til Leander var langt mer fornuftig begrunnet, for i motsetning til bokholderen var han en "skikkelig, fornem og rig Person". Hennes "attrå" representerte en fornuftig kjærlighet, en kjærlighet som var rettet mot et passende parti: en mann av samme stand og dannelses som henne selv. Holberg ble derfor heller ikke i komediene talsmann for at døtre fritt kunne velge partner etter sitt hjerte.

Kanskje var de unges valg like fornuftig begrunnet i virkeligheten? I de få sakene som finnes, virker det som om foreldre og barn ikke var enige om hva som var "et godt parti". Slike konflikter kan derfor neppe tolkes som uttrykk for en gryende frigjøring fra foreldres autoritet allerede på 1700-tallet. I konflikter mellom foreldre og barn dømte retten alltid til fordel for de unge, sikkert ikke fordi den hadde sympati med unge forelskede mennesker som fulgte sine følelser og lyster, men heller fordi de unges valg ikke representerte noen utfordring av normene for hvem det passet seg å gifte seg med.

Harmonisk kjærlighet

Et ekteskap basert på fornuft vil ikke si det samme som at følelser var uten betydning. Fornuft alene var ikke nok til å sikre et godt ekteskap. Tvert imot var det et ideal at kjærligheten skulle være like fast og stor hos begge ektefeller (Hemmingsen 1572:40): "Ægteskabs Baand bør være tilfælles Kiærlighed" (Holberg 1751:278-279). Fornuft og følelser bygde opp om et ideal

om en harmonisk kjærlighet mellom ektefellene som verken utfordret samfunnsordenen eller Guds og naturens orden.

I høyere sosiale lag kom dette idealet til uttrykk ved at det ikke ble sett som passende å legge ensidig og altfor åpenlyst vekt på de økonomiske sidene ved giftermålet (Bull 1998:131-134). Også blant folk flest ser det ut til å ha vært en utbredt oppfatning at ekteskap som kom i stand, bare ut fra økonomiske og fornuftige hensyn sjelden ble lykkelige (Johansen 2001:229). Til dette kommer en rik folketro om forelskelse, erotikk og giftermål som tyder på at unge i folkekulturen – særlig unge kvinner – var opptatt av kjærlighet, og drømte om at ekteskapet skulle romme mer enn bare hardt arbeid for føda (Hodne 1994).

Sosial og økonomisk jevnbyrdighet som forutsetning for ekteskapet, gjorde det mulig å tenke seg at to som passet sammen, kunne utvikle kjærligheten i samlivet. Når foreldre overtalte sine barn til et fordelaktig giftermål, behøver det ikke være uttrykk for at de ville tvinge gjennom et kjærlighetsløst og ulykkelig ekteskap. Tanken var at de unge ville bli mer velvillig innstilt når de lærte den utvalgte bedre å kjenne (Johansen 2001:226, 243). Folketradisjonen helt inn på 1900-tallet forteller mang en ulykkelig og tragisk kjærlighetshistorie der foreldremakten stilte seg i veien for to som var glade i hverandre. Samtidig finnes også historier som viser at tvangsgifte ikke alltid endte med et ulykkelig ekteskap. Det var mer et spørsmål om å venne seg til hverandre, så ville kjærligheten komme etter hvert (Hodne 2002:100ff).

Følelsesmessige bånd som vokste seg sterke i det ekteskapelige samlivet, er en annen form for kjærlighet enn den stormende forelskelsen Holberg lar Leander og Leonora bli offer for. Dette var en forelskelse som var ustadig og flyktig, noe også Henrik advarte Leander om: ”Ej Herre, den

kjærlighed, som kommer saa hastig, har ingen Bestandighed”. Når ”hastig” kjærlighet stilles opp i motsetning til ”bestandig” kjærlighet, viser det til et ideal om at kjærligheten skal være fast og varig.

”Hastig” kjærlighet kunne til og med være farlig. Litteraturhistorien rommer mange tragedier der kjærlighet ved første blick ender med døden. I Shakespeares tragedie Romeo og Julie er ulykken innskrevet i lykken over å elske ved første blick, og tragedien blir uavvendelig ikke minst fordi de unge elskende kommer fra familier som er erkefiender (Buvik 1997). I folketroen kommer ustadigheten ved brå kjærlighet til uttrykk gjennom en rik hugvendingstradisjon (Hodne 1994:75-76). Ved hjelp av trolldomsmidler var det mulig å få en utvalgt som ikke gjengjeldte følelsene, til å bli forelsket i seg, og det med slik styrke at han eller hun ikke maktet å rive seg løs igjen ved egen hjelp. Men kjærlighet som var vunnet ved hugvending var aldri varig. Den forsvant like plutselig som den kom og ble avløst av et like sterkt hat (ibid.). ”Hastig” kjærlighet var en farlig lek med død og livslang ulykke.

Kjærlighet i omforming

Idealet om en ”bestandig” – fast og varig – kjærlighet hadde gjort det vanskelig å løse de bånd som var knyttet gjennom et ekteskapsløfte. Kjærlighet konstituerte en plikt som skulle leves ut i et livslangt forhold. I andre halvdel av 1700-tallet ble det mer legitimt enn før for en mann å bruke følelser for å begrunne hvorfor han ville trekke seg ut av et kjæresteforhold. Han kunne kreve å få følge ”hiertets overbevisning”, og når han ikke lenger elsket, burde han slippe å holde et løfte som kunne binde ham til ”varig ulykke og Sinds græmmelse”.¹⁸ Rettslig var det blitt større aksept for at ekteskapet var en følelsesmessig relasjon som skulle bygge på

gjensidig kjærlighet. Retten ville ikke lenger pålegge folk ”der ikke troer at kunne leve lykkelig med hinanden at stifte ekteskab”.¹⁹ Tanken om at det ikke ville komme noe godt ut av å dømme en mann til ekteskap hadde fått gjennomslag.

Denne tankegangen kan ha sammenheng med det romantiske kjærlighetsidealet. Ut fra en lesning av tendenser i litterære verker mener den tyske sosiologen Niklas Luhmann at det utspilte seg en konflikt mellom et gammelt og et nytt syn på kjærlighet. Denne konflikten som han tidfester til andre halvdel av 1700-tallet, kom til uttrykk som en dialog mellom fornuft og følelser, der fornuften i stadig større grad kom på vikende front. Kjærligheten fulgte en annen logikk, og hevet seg over tidligere tiders fornuftige krav om lydighet mot foreldre, sosial status og økonomi (Luhmann 1986:94-96). Det nye synet på kjærlighet – den romantiske kjærligheten – var kjenne-tegnet ved at den ble tenkt som et møte mellom to sjeler; følelsen av å finne igjen seg selv og dermed sin egen lykke i en annen. Tanken var at hvert individ hadde enestående personlige egenskaper, og det var ikke lenger nok at den utvalgte hadde dyder til å fylle sin rolle og sine plikter ut fra plassering i den sosiale strukturen (ibid.:84,100,137). Det nye synet på kjærlighet fikk likevel ikke helt samme mening for kvinner som for menn.

Mer direkte har endringen i rettspraksis sammenheng med en forordning som kom allerede i 1734.²⁰ I komedien *Plutus*, som ble oppført i 1751, viser Holberg de rettslige konsekvensene av den nye forordningen. Kontrasten til rettsscenen i *Maskerade* er stor. Leander var her bundet av avtalen. I *Plutus* er forholdet snudd på hodet. I denne komedien lar Holberg en sveket ”jomfru” vende seg til ”rådet” for å be om ”Hevn over denne troeløse Mand”. Men da

hun bare hadde muntlig løfte å støtte seg på – riktignok beseglet med eder – hadde hun lite å fare med: ”Hvis ingen skriftlig Contract er gjort, kand vi ikke tvinge ham”. Forordningen av 1734 slo nemlig uttrykkelig fast at hemmelig løfte ikke lenger var bindende. Kvinnen måtte bevise at hun hadde fått ekteskapsløfte enten skriftlig eller bevitnet av to menn. ”Ak Gud bedre os, hvilken Øvrighed vi have”, utbrøt jomfruen og gikk vred bort.

I sin lærebok viser Holberg at kvinnens rett til oppreisning for løftebrudd må ha vært omdiskutert allerede før 1734. Var det riktig å forspille mannens ”timelige velferd” ved å tvinge ham til å gifte seg med en kvinne han kanskje aldri hadde tenkt på å ekte (Holberg 1751:254-256)? Forordningen av 1734 kan ses som et svar. Den slo fast at en kvinne som ga seg hen uten formelt løfte, kunne skylde seg selv om hun ble sviktet. I praksis ble det fra nå av nærmest nytteløst for kvinner med hemmelig løfte å kreve ekteskap eller annen oppreisning. Som den vrede jomfruen i *Plutus* måtte de fleste gå fra retten med uforrettet sak. I de få konfliktene som utspilte seg etter 1734 viser det seg likevel at kvinner fortsatt begrunnet sine kjærlighetsforbindelser med tillit til ekteskapsløftet og forventninger om ekteskap. De krevde at kjærligheten var en plikt mannen måtte innfri, men hans rett til ekteskapelig lykke var nå blitt overordnet forpliktelsene knyttet til et løfte.

Forordningen omformet det motsetningsfylte forholdet mellom kjærlighet og plikt, og dermed også forholdet mellom kjærlighet og begjær. Så lenge mannen hadde hatt plikt til å holde et løfte, måtte begge parter kontrollere følelser og lyster til forholdene lå til rette for ekteskap. Kjærligheten ble fullbyrdet gjennom seksuell handling og konstituerte et forpliktende

løfte. Følelser og kroppslig begjær hadde vært integrert i hverandre, men utover 1700-tallet ble kjærlighet som følelse og den fysiske elskovshandlingen i stadig større grad tenkt som skilt fra hverandre (Gillis 1988:106). Allerede i forordningen av 1734 kom et slikt skille til uttrykk ved at seksuell handling ikke lenger forpliktet mannen til ekteskap. Slik sett representerte den en omfortolkning av mannlig og kvinnelig seksualitet. En kvinne som hadde gitt seg hen uten formelt løfte, ble ikke lenger sett som forført og offer for en bedragerisk mann. Det kunne like gjerne være *hun* som hadde forført *ham* til løsaktighet (Holberg 1751:254-256).

Den forføreriske kvinne som utnyttet mannens ”naturlige” svakhet for å tiltvinge seg ekteskap, var et bilde som stadig dukker opp i diskusjoner av forordningen av 1734 både i rettstenkning og rettspraksis. Ved å innskjerpe at formelt løfte måtte gis *før* kvinnen ble svanger, søkte forordningen på en side å hindre at en svak og uforsiktig mann ble forført og utnyttet av en forførerisk kvinne, og på den annen at en ”skrøpelig” kvinne ble forledet av en mann med ”slette” hensikter (Telste 2000:237ff). Dette åpnet for at menn kunne unnskyldte seg med at de var blitt forført av øyeblikkets lyst uten tanke på ekteskap, og argumentere med at det var merkelig hvor føyeelig kvinnen hadde vært: ”ved en eeneste eftermiddags omgang er hendes Dyd overvunden”.²¹ For mannen var det sett som naturlig å leve ut sitt fysiske begjær om anledningen bød seg, mens det samtidig var vanskelig for ham å ha respekt for en pike som altfor lett hadde gitt etter for sine lyster.

For kvinnen var det problematisk å bli tillagt slike motiver. Oppfatninger om at kvinner var underlagt følelsesmessige svingninger og manglet kontroll over sitt begjær

begynte å gjøre seg gjeldende, og en kvinne som hadde gitt seg hen uten formelt løfte, bekreftet på sett og vis slike oppfatninger. Når hun ikke lenger fikk stilt en tidligere kjæreste til ansvar, ble det også ideelt sett opp til *henne* å styre følelser og lyster og vente til det seksuelle begjæret lot seg realisere i ekteskap. I forhold til tidligere fikk hun sin handlefrihet innskrenket, mens mannen fikk større rom for å leve ut fysisk begjær på en uforpliktende måte.

Forordningen av 1734 kan tolkes som ledd i å kontrollere kvinner og deres kapasitet til å inngå ekteskapsavtaler. Bare et offentlig ekteskapsløfte med foreldres samtykke ble fra nå av ansett som gyldig. Dette innebar at foreldres kontroll over døtre ble innskjerpet, og at kvinnens rett til å råde over egen kropp ble innskrenket på en tid da individets frihet og rett til lykke snart skulle komme på dagsordenen. Samtidig ga forestillinger om ekteskapeilig lykke basert mer på følelser enn på fornuft andre forventninger til ekteskapet enn før. Det ble mulig å frigjøre seg fra ideen om at et godt ekteskap skulle bygge på fornuftige erfaringer for hvem som passet sammen. Dette igjen åpnet for å tenke seg at kjærligheten rammet tilfeldig og på tvers av sosiale skillelinjer (Luhmann 1986:84,100,137).

Slike ideer betyr ikke nødvendigvis at foreldrenes myndighet ble svekket allerede fra slutten av 1700-tallet. Det problematiske forholdet mellom fornuft og følelser, mellom foreldres myndighet og de unges frihet utspilte seg fortsatt i form av interessekonflikter mellom foreldre og barn. Mens det tidligere på 1700-tallet må ha vært nærmest utenkelig for unge mennesker å stifte forbindelser på tvers av standskiller, var det i årene omkring 1800 mang en ung embetsmanns- eller gårdmannssønn og -datter som tapte sitt hjerte til en skjønn husmannsdatter, en stilig løyt-

nant eller en kraftig gårdsgutt (Kristiansen 1999, Telste 2000:306ff). Det finnes nok av historier som viser at slike upassende ekteskap endte ulykkelig (ibid.). De bekreftet dermed kulturelle forestillinger om at ekteskap på tvers av sosiale skillelinjer var dømt til å mislykkes og at det fortsatt var best at foreldrene rådet for giftermål.

Kjærlighetens maskerade

Moralen i komedien *Maskerade* er at blind kjærlighet og impulsiv forelskelse kunne være like galt som at foreldre arrangerte ekteskap over hodene på sine barn. Begge deler var en form for maskerade hvor det ikke var godt å vite hvem som skjulte seg bak masken. Den lykkelige slutten i komedien viser at fornuft og følelser ikke nødvendigvis ble tenkt i motsetning til hverandre. Snarere bekreftet den at et lykkelig ekteskap hvilte både på fornuftige overveielser og gjensidige følelser. Verken rene ”fornuftsekteskap” eller rene ”impuls-ekteskap” var derfor av det gode. Idealet var å finne en harmonisk balanse mellom de unges frihet og foreldrenes myndighet.

Holberg skrev innenfor en naturrettstenkning, hvor idealet var at fornuften sto over følelsene og ordnet dem (Luhmann 1986:94). Fornuften grunnet seg på alt som erfaringsmessig ville sikre et varig ekteskap, og dette gjorde det mulig å tenke seg at to som passet sammen kunne utvikle kjærligheten til hverandre gjennom et godt samliv. Det fornuftsbaserte kjærlighetsidealet slik det avtegner seg på begynnelsen av 1700-tallet var forankret i det sosiale hierarkiet i samfunnet og myndighetsforholdet mellom foreldre og barn. Ustyrlige og irrasjonelle følelser ble farlige fordi de kunne sette balansen mellom foreldre og barn og den sosiale orden i samfunnet på spill.

Utover 1700-tallet ble den harmoniske balansen mellom fornuft og følelser forskjøvet. Nye oppfatninger og romantiske idealer satte spørsmål ved tidligere idealer om kjærligheten som varig og bestandig, en plikt som skulle leves ut i et livslangt ekteskap. Selv om foreldre fortsatte å støtte seg på det fornuftsbaserte kjærlighetsidealet, ble følelser tillagt stadig større vekt for å skape et lykkelig ekteskap. Slike idealer gjorde det gradvis mer legitimt for menn å følge øyeblikkets følelser og lyster, mens kvinner måtte vokte seg vel for å la seg lede av løfter om kjærlighet. Slik sett ble kjærlighet mer enn noen gang en maskerade. De som ble rammet lot seg blende av ytre skjønnhet og forlede av impulsive og flyktige følelser som ikke var forankret i annet enn håp og forventninger til framtida.

Noter

1. Denne og andre refererte komedier er hentet fra *Ludvig Holbergs Comedier* (utgave fra 1898 v/Nils Kjær).
2. Se innledning av Nils Kjær til utgaven av Holbergs komedier fra 1898.
3. Fredrik 2.'s ekteskapsordinans av 1582, gjort gjeldende for Norge i 1589 (Paus 1751:393ff), Norske Lov 3-18: Om Ekteskap.
4. Norske Lov 3-18-1.
5. Norske Lov 3-18-3 ”dersom Forældre, eller Værge ikke have nogen skiellig, eller lovlig, Aarsag det at forhindre, da skal deris Forbud, eller hvis Forhindring de derudi ville gjøre, intet gjelde”.
6. Konsistorial- og tamperetten, forhandlingsprotokoll 7:110b (1737-38).
7. Konsistorial- og tamperetten, forhandlingsprotokoll 8:37 (1778), domsakter, kassett 2 (1777-1778), sak nr 2.
8. Konsistorial- og tamperetten, domsakter, kassett 2 (1777-1778), sak nr 2.
9. Konsistorial- og tamperetten, forhandlingsprotokoll 8:37 (1778).
10. Norske Lov 3-18-5.
11. Norske Lov 3-19-38.
12. Norske Lov 3-18-2.
13. Konsistorial- og tamperetten, domsakter, kassett 2 (1777-1778), sak nr 2.
14. Konsistorial- og tamperetten, domsakter, kassett 3 (1778-1780), sak nr 35.
15. Konsistorial- og tamperetten, forhandlingsproto-

- koll 7:78b, 81b (1735).
16. Konsistorial- og tamperetten, forhandlingsprotokoll 7:70b (1734).
 17. Ringerike og Hallingdal sorenskriveri, tingbok I-34:48 (Flå, 1730).
 18. Konsistorial- og tamperetten, domsakter, kassett 6 (1793-1798), sak nr 78 og kassett 3 (1778-1789), sak nr 36.
 19. Høyesterett, voteringsprotokoll 7:182 (1818), sak nr 73.
 20. Forordning av 5. mars 1734 "Om besvangrelse og det deraf paastaaede ægteskab".
 21. Konsistorial- og tamperetten, domsakter, kassett 6 (1793-1798), sak nr 78.

Kilder

- Statsarkivet i Kongsberg: Ringerike og Hallingdal sorenskriveri:
– tingbok I-34 (1729-1732)
- Statsarkivet i Oslo, Den geistlige jurisdiksjon, Konsistorial- og tamperetten:
– forhandlingsprotokoll 7 (1731-1777) og 8 (1777-1936)
– domsakter, kassett 2 (1777-1778), kassett 3 (1778-1780) og kassett 6 (1793-1798)
- Riksarkivet, Høyesterett, voteringsprotokoll 7 (1818)

Komedier

- Maskerade* (skrevet 1723, oppført 1724)
- Den stundesløse* (skrevet 1723, oppført 1726)
- Pernilles korte Frøijkenstand* (skrevet 1723, oppført 1727)
- Plutus* (skrevet etter 1746, oppført 1751)

Litteratur og trykte kilder

- Bourdieu, Pierre 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bull, Ida 1998. *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*. Nr. 26 i skriftserie fra Historisk institutt. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet NTNU, Trondheim.
- Buvik, Per 1997. Kjærlighet ved første

blikk. I: Meyer, Siri og Kjell Roger Soleim (red.): *Kjærlighetssymposiet*. Spartacus forlag, Oslo, side 91-106

Davis, Nathalie Zemon 1986. *Boundaries and the Sense of Self in Sixteenth Century France*. I: Heller, Thomas C., Morton Sosna, and David E. Wellbery (eds.). *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality and the Self in Western Thought*. Stanford University Press, California, side 53-63

Gillis, John R. 1988. *From Ritual to Romance: Toward an Alternative History of Love*. I: Stearns, Carol Z. and Peter N. Stearns (eds.). *Emotion and Social Change. Toward a New Psychobiology*. Holmes & Meier, New York – London, side 87-121.

Gottlieb, Beatrice 1993. *The Family in the Western World. From the Black Death to the Industrial Age*. Oxford University Press, New York – Oxford.

Hemmingsen, Niels 1572 (1987). *Vejledning i Ægteskabssaker 1572*. Oversat, og med indledning og noter, ved Richard Mott, København.

Hodne, Bjarne, Ørnulf Hodne og Ronald Grambo 1985. *Der stod seg et bryllup. Ekteskapet i Norge gjennom tidene*. J.W. Cappelens Forlag AS, Oslo.

Hodne, Ørnulf 1994. *Kjærlighetsmagi. Folketro om forelskelse, erotikk og ekteskap*. J.W. Cappelens Forlag AS, Oslo.

Hodne, Ørnulf 2002. *Kvinne og mann i norsk folkekultur*. J.W. Cappelens Forlag AS, Oslo.

Holberg, Ludvig (1751) 1969. *Naturens og Folke=Rettens Kundskab*. Bygget paa de fornemste Juristers Principiis, Illustreret med Exempler af de Nordiske Historier, Og Confereret med disse Rigers, saa vel gamle som nye Love. Femte Edition, Forøget med adskillige nye Exempler og mange rare og curieuse

- Spørsmål, og et tilstrækkelig Register. I: Jansen, F. J. Billeskov (red.) 1969. *Ludvig Holberg Værker i tolv bind. Digteren – Historikeren – Juristen – Vismanden*. Bind I. Rosenkilde og Bagger, København.
- Ludvig Holbergs Comedier* 1898. Tekstredaktion og Indledning ved Nils Kjær. Olaf Husebys Forlag og Bogtrykkeri, Kristiania.
- Johansen, Hanne Marie 1991. Ekteskap, erstatning eller avvísning? Om make-søking og falske ekteskapsløfter i Norge 1570-1800. I: *Historisk tidsskrift* 1-1991, side 1-29.
- Johansen, Hanne Marie 2001. *Separasjon og skilsmisse i Noreg 1536-1909. En familie- og rettshistorisk studie*. Den Norske Historiske Forening, Oslo.
- Klem, Lone 1987. Unge elskende, nærige og skinsyge gamle fædre. Holberg i den Klassiske europæiske komedietradition. *Annali – Studi nederlandesi, Studi nordici* XXX-1987. Instituto Universitario orientale., Napoli.
- Kong Christian den femtes Norske Lov 15de april 1687 med Kongeloven 1665*. Utgave ved Universitetsforlaget 1982, Oslo.
- Kristiansen, Bjørn 1999. *Lise Lachmann og maktens relasjoner. En analyse basert på et skifte, Conradine Dunkers erindringer og Tøyen hovedgård*. Hovedoppgave i etnologi. Institutt for kulturstudier – Universitetet i Oslo. Våren 1999
- Luhmann, Niklas 1986. *Love as Passion. The Codification of Intimacy*. Polity Press, Cambridge.
- Neiiendam, Klaus og Ditlev Tamm 1984. *Holberg og juristerne. En antologi*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København.
- Pateman, Carole 1988. *The Sexual Contract*. Polity Press, Cambridge.
- Paus, Hans 1751. *Gamle Kongelige Forordninger og Privilegier*. Udgivne for Kongeriget Norge., København.
- Pontoppidan, Erik 1750. *Sandhed til Gudfrygtighed Udi En eenfoldig og efter Muelighed kort dog tilstrekkelig Forklaring Over Sal. Doct. Mort. Luthers Liden Catechismo, Indeholdende alt det, som den, der vil blive salig, har behov, at vide og gjøre, Paa Kongel. Allernaadigste Befalning. Til almindelig Brug*. Udi det Kongel. Waysenhuses Bogtrykkerie, og paa dets Forlag, Trykt af Gottmann Friederich Kisel, Kjøbenhavn.
- Sogner, Sølvi (red.) 2003. *I gode og vonde dagar. Familieliv i Noreg frå reformasjonen til vår tid*. Det Norske Samlaget., Oslo.
- Telste, Kari (1999) 2000. *Brutte løfter. En kulturhistorisk studie av kjønn og ære 1700-1900*. Acta Humaniora, Unipub forlag, Oslo
- Visted, Kristoffer og Hilmar Stigum 1951. *Vår gamle bondekultur*. J.W. Cappelens Forlag, Oslo.